

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 5, Sayı: 3, 2021, ss. 509-528/ Volume: 5, Issue: 3, 2021, pp. 509-528

Journal homepage: <https://apjir.com/>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ BİLİNMEYEN İKİ AYRI SATIR ALTI TÜRKÇE KUR'AN TERCÜMESİ

Ahmet AKPINAR

Dr. Öğr. Gör., Bayburt Üniversitesi Rektörlük Türk Dili, Bayburt
Dr.Lec., Bayburt Univesity Rectorate Turkish Language, Bayburt /Turkey

aakpinar@bayburt.edu.tr

orcid.org/0000-0003-2965-1627

ror.org/050ed7z50

Öz

Eski Anadolu Türkçesinin 13. yüzyıldan itibaren yazı dili olarak kullanılmaya başlanmasıyla günlük ibadetlerde okunan kısa sûreler (*Fatiha, İhlas, Yasin, Tebareke* vd.) Türkçeye tercüme edilmiştir. Beylikler dönemine tesadüf eden bu tercüme faaliyetleri Kur'an'ın bir bütün hâlinde Oğuz Türkçesine tercümesinin de önünü açmıştır. Anadolu Türkçesine yapılan ilk Kur'an tercüme Arapça bilmeyenlere Kur'an âyetlerinin manasını öğretmek amacıyla satır arasına Kur'an âyetlerinin meali ya da meal-tefsiri yazılarak yapılmıştır.

Bu çalışmada, iki yeni Eski Anadolu Türkçesi Kur'an tercümesi (AÜ EY1059 ve O6 Mil Yzb 50) tanıtılarak bu yazmalardaki sözvarlığı ilk olarak dönemin diğer tercümeleleriyle karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmadan elde edilen sonuca göre Eski Anadolu Türkçesi Kur'an tercümeleleri sözvarlığı bakımından iki ayrı grupta toplanmıştır. Sonuç olarak, nüsha tavsifi yapılan bu iki tercümenin 1. grupta yer alan tercümelemlerle sözvarlığı bakımından örtüştüğü görülmüştür. Bunun yanında, sözvarlığı bakımından 1. ve 2. grupta yer alan Kur'an tercümelemleri Doğu Türkçesiyle yazılmış (*Hekimoğlu, Özbekistan, Meşhed-1007*) Kur'an tercümelemleriyle de karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmaya göre, 2. grupta yer alan Kur'an tercümelemlerinin sözvarlığı bakımından Harezmi Türkçesiyle örtüştüğü, ancak bu grupta yer alan Bursa ve Önder nüshalarının sözvarlığının örtüşmediği görülmüştür. Bu durum, 2. grupta yer alan Eski Anadolu Türkçesi Kur'an tercümelemlerinin Harezmi Türkçesiyle yazılmış bir ara tercümeden kopyalandığını gösterirken, Bursa ve Önder nüshalarının üçüncü bir ara nüshadan kopyalanmış olabileceğini de düşündürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Oğuz Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, satır altı çeviri, Kur'an-ı Kerim, satır altı Türkçe Kur'an tercümelemleri

TWO UNKNOWN INTERLINEAR TURKISH TRANSLATIONS OF THE QUR'AN WRITTEN IN OLD ANATOLIAN TURKISH

Abstract

With the use of Old Anatolian Turkish as a written language since the 13th century, the short surahs (*Fatiha, İhlas, Yasin, Tebareke, etc.*) read in daily prayers were translated into Turkish. These translation activities, which

Geliş Tarihi: 08.12.2021

Doi: <https://doi.org/10.52115/apjir.1034216>

Kabul Tarihi: 12.12.2021

coincided with the period of the principalities, paved the way for the translation of the Qur'an as a whole into Oghuz Turkish. The first translations of the Qur'an into Anatolian Turkish were made by writing the translation or translation of the Qur'anic verses between the lines to teach the meaning of the Qur'anic verses to those who do not know Arabic.

In this study, two new Old Anatolian Turkish Qur'an translations (*AU EY1059* and *06 Mil Yzb 50*) were introduced and the vocabulary in these manuscripts was first compared with other translations of the period. According to the result obtained from this comparison, the Old Anatolian Turkish Qur'an translations were gathered in two separate groups in terms of vocabulary. As a result, it was observed that these two translations, which were described as a copy, overlapped with the translations in the first group in terms of vocabulary. In addition, the translations of the Qur'an in the first and second groups in terms of vocabulary were also compared with (*Hekimoğlu, Özbekistan, Meşhed-1007*) the translations of Qur'an written in Eastern Turkish. According to this comparison, it was seen that the translations of the Qur'an in the second group overlapped with the Khwarezm Turkish in terms of vocabulary, but the vocabulary of the Bursa and Önder copies in this group did not overlap. This situation shows that the Old Anatolian Turkish Qur'an translations in the 2nd group were copied from an intermediate translation written in Khwarezm Turkish, while it also makes us think that the Bursa and Önder copies may have been copied from a third intermediate copy.

Key Words: Oghuz Turkish, Old Anatolian Turkish, interlinear translation, Qur'an, interlinear Turkish Qur'an translations

Atf / Cite as: Akpınar, Ahmet. "Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bilinmeyen İki Ayrı Satır Altı Türkçe Kur'an Tercümesi". *Apjir* 5/3 (Aralık 2021), 509-528.

Giriş

Türklerin İslamiyeti kabulü 10. yüzyılda vuku bulmuştur. Ancak İran coğrafyasında İslamiyet daha evvel yayılmış ve ilk defa Samanoğulları devleti zamanında Emir Mansur b. Nuh'un emriyle (H350-35/M961-976) zamanın büyük âlimlerinden müteşekkil bir heyet oluşturularak Taberî'nin 40 ciltlik tefsirindeki yorum kısımları dışarıda bırakılarak Kur'an-ı Kerim Farsçaya tercüme edilmiştir. Bu tercümenin giriş kısmında isimleri sayılan tercüme heyeti içerisinde İsbicap yöresinden iki Türk âlimin de adları zikredilmiştir. Togan'a göre, Türkçe ilk Kur'an tercümesi Farsça tercümeden kısa bir süre sonra¹ bu tercüme heyetindeki Türk âlimler tarafından yapılmıştır.² Esasında elimizde bu yargıyı doğrudan destekleyen bir kanıt olmamasına rağmen en eski Türkçe Kur'an tercümesi olduğu düşünülen Rylands Kur'an tercümesinin Farsça ilk tercümenin bir kopyası olabileceği de düşünülmektedir. Zira, içerisinde Farsça tercüme de barındırdığı için şimdiki dek bilinen en eski Kur'an tercümesi olarak kabul edilmektedir. Bu en eski Türkçe Kur'an yazmasındaki (*Rylands KT*) Türkçe tercümeli kısımlar incelendiğinde mütercim ya da müstensih'in Arapça sözcüklere karşılık ararken kimi kez Farsça tercümedeki eşdeğerleri doğrudan kopyaladığı bazen de kaynak metin yerine Farsça tercümeden kelimesi kelimesine Türkçeye tercüme yaptığı görülmektedir.

¹ İnan'a göre, Farsça tercüme Türklerin Buhara'yı aldıkları tarihten 16 yıl sonra gerçekleşmiştir. Buhara'nın alındığı tarihten 70 yıl sonra Kaşgar'da Kutadgu Bilig yazılmış ve muhtemelen Kur'an-ı Kerim'in tercümesi de bu zamanda yapılmıştır (Abdülkadir İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme*, DİB Yay., Ankara 1961, s. 8).

² Zeki Velidi Togan, *Kur'an ve Türkler*, Kapı Yay., İstanbul 1971, s. 19-20.

Anadoluda eski Oğuz yazı diliyle (*Eski Anadolu Türkçesi*) yazılmış olan ilk Kur'an tercümesi ibadetlerde okunan (*Fatiha, İhlas, Yasin, Tebareke* gibi) kısa sûrelerin tercümesi şeklinde başlamıştır. İnan'a göre, "...beyzade ve şehzadelere Kur'an'la beraber Arap dilini de öğretmek amacıyla sırf öğretim bakımından yazılmışlardır. İhtimal ki satır arası, tefsirsiz tercüme de medrese taleplerine Kur'an lügatını öğretmek için yazılmış olabilir"³ Beylikler dönemine tesadüf eden bu faaliyetler Kur'an'ın bütün hâlinde tercümesini de kolaylaştırmıştır. Ancak Kur'an âyetlerinin ilk tercümesi -Arapça bilmeyenlere Kur'an âyetlerinin manasını öğretmek amacıyla- satır arasına Kur'an ayetlerinin mealı ya da meal-tefsiri yazılarak yapılmıştır. İnan'a göre, satır altı / satır arası kelimesi kelimesine tercüme geleneği Moğollar birlikte gelen ya da Moğol istilasıyla göç etmek zorunda kalan Harezmi ve Horasanlı bilginler tarafından Anadoluya getirilmiştir. İnan'a göre, Kur'an'ın tercümesi ve tefsiri dört şekilde gerçekleşmiştir:⁴

1. Satır arasına kelime kelime tercüme yapılarak,
2. Satır arasına kelime kelime tercüme yapıldıktan sonra âyetin kısa veya uzun tefsiri yapılarak,
3. Satır arasında tercüme yerine âyetin anlamı verilip sonra uzunca tefsiri yapılarak,
4. Kelime kelime tercüme tefsirle aynı satırda devam edip ara sıra uzun tefsirlere yer verilerek.

1. Satır Altı Türkçe Kur'an Tercüme Külliyatı

Türk ve dünya kütüphaneleri ile şahsî kütüphanelerde bulunan satır altı tercümeli Türkçe Kur'an yazmaları daha evvel yapılan tanıma ve sınıflandırma çalışmalarında⁵ ayrıntılı şekilde ele alınmış ve ulaşılabilen ya da varlığı bilinen yazmaların künyeleri verilmiştir. Aradan geçen zaman içerisinde çeşitli bilimsel ortamlarda tanıtılan yeni yazmalarının da ilave edilmesiyle bu külliyat genişlemiştir. Aşağıdaki bölümde tarafımızdan tespit edilen satır altı Türkçe tercümeli iki Kur'an yazması tanıtılacaktır. Bu amaçla daha evvel

³ Abdülkadir İnan, "Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar", *Makaleler ve İncelemeler*, ss. 141-155, TTK Yayınları, Ankara 1960, s. 141-155.

⁴ Abdülkadir İnan, "Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar" s. 90-91.

⁵ Abdülkadir Erdoğan, "Kur'an Tercemelerinin Dil bakımından Değerleri", *Vakıflar Dergisi*, 1938, sayı: 1, Ankara s. 47-51; Abdülkadir İnan, "Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar", Ankara 1960; M.Hamidullah ve M.Yaşaroğlu, *Kur'an Tarihi: Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Bibliyografyası*, çev. M. Sait Mutlu, TİB Yayınları, Ankara 1991; Gülden Sağol, "Kur'an'ın Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1997, sayı: 8, s. 379-396; Yaşar Şimşek, "Satırarası Türkçe Kur'an Tercüme Külliyatının Birbirine İle İlgisi ve Tasnifi Üzerine" *Gazi Türkiyat*, Bahar 2019, sayı: 24, s. 47-65.

tarafımızdan tanıtılan 06 Mil Yzb 502 numaralı Türkçe Kur'an tercümesiyle⁶ birlikte üzerinde bilimsel çalışma yapılan diğer Kur'an tercümeleri de bu karşılaştırmaya konu edilecektir.

2. Tarafımızdan Tespit Edilen Satır Altı Kur'an Tercümeleri

Tarafımızdan tespit edilen satır altı Kur'an tercümeleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

	Yazmanın Bulunduğu Yer	Sahası
Milli Kütüphane Nüshası	Türkiye/Ankara Milli Kütüphane No. 06 Mil Yz B 50	Anadolu
Ankara Üniversitesi Nüshası	Türkiye/Ankara Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Küt. No. EY1059	Anadolu

Tablo 1. Tespit Edilen Satır Altı Kur'an Tercümeleri

2.1. Milli Kütüphane 06 Mil Yz B 50 Numaralı Türkçe Kur'an Tercümesi

Ankara Milli Kütüphane yazmalar koleksiyonuna 06 Mil Yz B 50 numarayla kayıtlıdır. Yazmanın tavsifi şu şekildedir:

Yazmanın Tavsifi

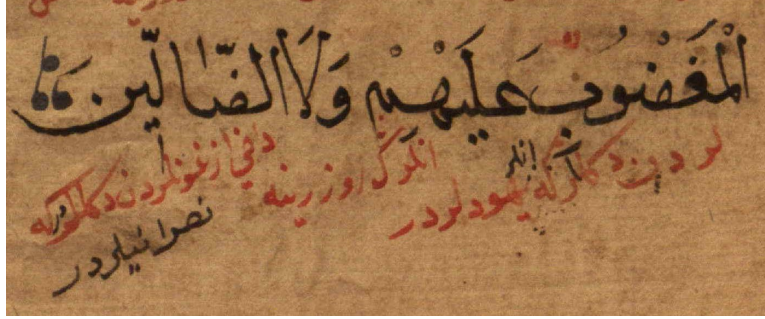
Eser 264x175-220x122 mm ölçülerinde olup 290 varak, 10 satırdır. Eser siyah bez sırtlı, satırlar laciverdi bez kaplı, mukavva bir cilt içerisinde. Yazma iki cilt olup I. cilt Fatıha sûresinin ilk âyeti ve bunun tercümesiyle başlamakta, Kehf suresinin 36. âyetinin başında kalmaktadır. II. cilt Kehf sûresinin 36. âyetinin ortasından başlayıp Nas sûresinin son âyetiyle sona ermektedir. Eserin yazıldığı tarih ve yazarı kaydedilmemiştir.⁷

Katalog bilgisinde yazı türü yanlışlıkla "harekeli sülüs" yazılmıştır. Hâlbuki eser nesih yazıyla yazılmış olup baştan sona kadar yazı harekesizdir. Yazmanın 1v/1b ile 6v/6b

⁶ Bkz. Ahmet Akpınar, Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Bilinmeyen Satır Arası Türkçe Kur'an Tercümesi. *Journal of Turkish Studies*, 2015, sayı:10/cilt: 16, s. 73-96. DOI: 10.7827/TurkishStudies.8486

⁷ "06 Mil Yz B 50" Numaralı Türkçe Kur'an Tercümesi, (<http://www.yazmalar.gov.tr/>) Tarih: 29/11/2021.

arasındaki Türkçe tercüme düzenli bir nesih yazı ve kırmızı mürekkeple yazılmış, 1v/1b'den 6v/7a'ye kadarki kısımlarda tercümesi unutulmuş âyetlere siyah mürekkeple bir başka kişi tarafından eklemeler yapılmıştır. Türkçe tercüme 6v/7a'dan itibaren Tarık suresine kadar bozuk bir nesih yazı ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Tarık sûresinden Duha sûresinin 10. ayetine kadar ise bozuk nesih yazı ve kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Duha sûresinin 11. ayetinden Zilzal sûresine kadarki kısım esere sonradan eklenmiş ve Türkçe tercümesi yapılmamıştır. Zilzal sûresinden Asr sûresine kadarki kısım yine bozuk nesih ve kırmızı mürekkeple yazılmış, Humeze sûresi boş bırakılarak Fil sûresi bozuk nesih ve kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kureyş sûresinden Nas sûresinin sonuna kadarki varaklar esere sonradan ilave edilmiş olup kalan sûrelerin Türkçe tercümesi yapılmamıştır. İlk altı yaprakta tercüme ve bütün duracaklar kırmızıdır.

Resim 1. Yazmaya sonradan siyah mürekkeple eklenen kısımlar (1v/1b)

2.2. Ankara Üniversitesi EY1059 Numaralı Türkçe Kur'an Tercümesi

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi yazma eserler bölümünde EY1059 yer numarasıyla kayıtlıdır. Yazmanın tavsifi şu şekildedir:

Yazmanın Tavsifi

Yazma Fatıha sûresinin ilk âyet-i kerimesiyle başlayıp Nâs suresinin son âyetiyle sona ermektedir. Baştan sona Kur'an'ın tüm âyetlerinin Türkçe tercümesini içermektedir. Ancak, bazı surelerde besmelenin tercümesi yapılmamıştır. 607 varak olup 10 satır olarak yazılmıştır. Duraklar ve sûre başları kırmızı mürekkeple Arapça yazılmış, tercüme satır aralarına siyah mürekkep kullanılarak nesih yazıyla yazılmıştır. Yazmanın sırtı deri kaplı olup sayfaları düzenlidir. Yazmanın sonunda Nâs suresinden sonra besmele ile başlayan bir vakıf kaydı vardır. Vakıf kaydında Hüsnîye Kadın adlı kişinin vakfelediği yazmaktadır. Eserin müellifi ve tarihi belirtilmemiştir.

3. Tespit Edilen Yazmaların Batı Türkçesiyle Yazılan Satır Arası Türkçe Kur'an Tercümeleriyle İlgisi

Türkçe Kur'an tercümelerinin hangi ana/ara kaynaklardan kopyalandığını tespit edebilmek için daha evvelki bibliyografya çalışmalarında -genellikle âyetlerden

hareketle- sözvarlığı bakımından benzerliklere dayalı bir sınıflandırma yapılmıştır. Sözelimi M.Hamidullah ve M.Yaşaroğlu tarafından yapılan tasnif denemesinde tespit edilen Kur'an tercüme/tefsirleri Fatiha sûresi bakımından karşılaştırılmıştır.⁸ Yine, Y.Şimşek tarafından yapılan bir başka tasnif denemesinde de farklı âyetler üzerinden bir karşılaştırma denemesi yapılmıştır.⁹

Kur'an tercümelerinin birbiriyle olan benzerliğinin tespitinde sadece Fatiha sûresinin karşılaştırmaya konu edilmesiyle sağlıklı bir tasnif yapmanın mümkün olmayacağı malumdur. Ancak bazı âyetlerin karşılaştırılmasıyla tercümelerinin birbiriyle olan münasebeti tespit edilebilir ve belli ara nüshalarla olan benzerlikleri belirlenebilir. Ancak, bu meyanda yapılan tasnif denemelerinde EAT Kur'an tercümelerinin doğrudan ana nüshaya dayandırıldığı görülmektedir.¹⁰ EAT Kur'an tercümeleeri birbiriyle karşılaştırıldığında esasında ana nüshaya dayanan ara nüshalardan kopyalandığı görülecektir.

Aşağıdaki bölümde tarafımızdan tanıtımı yapılan EAT dönemi satır arası Kur'an tercümeleri literatürde yer alan diğer Kur'an tercümeleriyle karşılaştırılacaktır. İlk olarak Fatiha sûresi özelinde bir karşılaştırma yapılacak, daha sonra da başka sûrelerdeki âyetler karşılaştırılarak benzerlikler tespit edilecektir.

1. Grup

	Âyet	Nüsha
Fâtiha / 1-7	başladum adıyla taḡrı te'ālānuḡ ki rızḡ viricidür ve raḡmet idicidür şükr cemî' âlemleri yaradan taḡrıya ki rızḡ viricidür ve raḡmet idicidür ḡiyāmet ḡününüḡ pâdişāhı saḡa ḡaparuz daḡı saḡa sıḡnuruz ḡöster bize hidayet tevfiḡ-ile doḡrı yolu yolını ol kimselerüḡ kim ni'met virdüḡ anlaruḡ üzerine ḡaḡınılmışlardan degiller ki [anlar] yehüdilerdür anlaruḡ üzerine daḡı azḡunlardan degüller[dür] ki [naşrānilerdür]	MK Yzb 50
	başladum Allāh adıyla ki rızḡ viricidür ve raḡmet idicidür şükr cem' 'âlemleri yaradan Taḡrıya ki rızḡ viricidür ve raḡmet idicidür ḡiyāmet ḡününüḡ pâzişāhı saḡa taparuz daḡı saḡa sıḡnıruz ḡöster bize hidāyet tevfiḡ-ile doḡrı yolu yolını ol kimselerüḡ ki ni'met virdüḡ anlaruḡ üzerine ḡaḡınılmışlardan	MK Yzb 502

⁸ M.Hamidullah ve M.Yaşaroğlu, *Kur'an Tarihi: Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Bibliyografyası*, Ankara 1991; Muhammed Hamidullah, "Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Yazma Tercümeleri", *Türkiyat Mecmuası*, c.XIV, 1964, ss. 65-80.

⁹ Yaşar Şimşek, "Satırarası Türkçe Kur'an Tercümelerinin Birbiri İle İlgisi ve Tasnifi Üzerine" Bahar 2019.

¹⁰ Yaşar Şimşek, "Satırarası Türkçe Kur'an Tercümelerinin Birbiri İle İlgisi ve Tasnifi Üzerine" Bahar 2019.

	degüller ki yehūdilerdür gāzab olmuş azgunlardan degüller ki naşrānilerdür azgun olmuş	
	başladum adıyla taḥrı te'âlānuḡ ki rızķ viricidür şükr cemi' âlemleri yaradan Taḥrı te'âlāya ki rızķ viricidür ve raḥmet idicidür ķıyāmet güninüḡ pādişāhidur saḡa ṡaparuz daḡı saḡa sığınuruz göster bize hidāyet tevfiķ-ile toḡrı yolu yolını ol kimselerüḡ kim ni'met virdüḡ anlaruḡ üzerine ķakınışlardan degiller ki yehūdilerdür anlaruḡ üzerine	AÜ EY1059
	başladum Allāh adı-y-ıla ki rızķ véricidür ve raḥmet édicidür şükür cemi' âlemleri yaradan Taḥrıya ki rızķ véricidür ve raḥmet édicidür ķıyāmet güninüḡ pādişāhı saḡa ṡaparuz daḡı saḡa şığınuruz göster bize hidāyet tevfiķı-y-ıla doḡrı yolu yolını ol kimselerüḡ kim ni'met virdüḡ anlaruḡ üzerine ķakınılışlardan degüller ki yahūdilerdür gāzab olmuş azgunlardan degül ki naşrānilerdür azgun olmuş	Kayseri No. 26786
	başladum adıyla Taḥrı Ta'âlānuḡ ki rızķ véricidür ve raḥmet édicidür şükr cemi' 'âlemleri yaradan Taḥrı'ya ki rızķ véricidür ve raḥmet édicidür din gününüḡ pādişāhı saḡa ṡaparuz ve daḡı saḡa şığınuruz göster bize hidāyet tevfiķile doḡru yolu yolını ol kimselerüḡ ki ni'met virdüḡ ķakınılışlardan degüllerden ki Yehūdiler azgunlardan degüller ki Naşrāniler	Bursa Nüshası

Tablo 2. Fatıha sûresi benzer olan satır arası Kur'an tercümeleeri

2. Grup

	Âyet	Nüsha
Fâtiha /1-7	Taḥrı adıyla ya'nî başların yā oḡırın gey raḥmet kılıcı raḥmet kılıcı ögmek Taḥrı'nuḡdur 'âlemler issi yā bisleyicisi. gey raḥmet kılıcı raḥmet kılıcı. yanud günü issi ya'nî ķıyāmet günü. saḡa ṡaparuz daḡı Taḥrı senden arķa virmek isterüz. yol göster bize toḡru yol. yolu anlaruḡ kim eylük eyledüḡ anlaruḡ üzerine ķakınılışlar degüller ya'nî cuḡüd degüller daḡı azmışlar degüller ya'nî naşrāniler degüller.	Berlin A. Fot 45

<p>Taḥrî adıyla ya'nî başların veyâ okırın gey rahmet kılıcı, rahmet kılıcı.</p> <p>ögmek taḥrînuḡdur 'âlemler issi yâ bisleyicisi. yâ rahmet kılıcı rahmet kılıcı. yanut günü issi. saḡa ṡaparuz daḡı senden arka virmeḡ isterüz. yol göster bize. ṡoḡru yol. yolu anlaruḡ kim eylûk eyledüḡ anlaruḡ üzerine, ḡakınılmıḡlar degüллер ya'nî cuḡûd degüллер, daḡı azmıḡlar degüллер, ya'nî naḡrâniler degüллер.</p>	<p>Sivas EY84/176</p>
<p>Taḥrî adıyla ya'nî başların yâ okırın gey rahmat kılıcı, rahmat kılıcı.</p> <p>ögmek taḥrînuḡdur âlemler issi -yâ bisleyicisi-. gey rahmat kılıcı rahmat kılıcı. yanut günü issi ya'nî kıyâmet gününde hükm eylemeḡe mâlik olan. saḡa ṡaparuz; daḡı senden arka virmek isterüz. yol göster bize, ṡoḡru yol. yolu anların kim eylûk eyledün anların üzerine; kakınılmıḡlar degüллер ya'nî cuḡûd degüллер, daḡı azmıḡlar degüллер ya'nî naḡrânî degüллер.</p>	<p>TİEM40</p>
<p>Taḥrî adıyla baḡladum Taḥrî adıyla ulu baḡḡıḡ baḡıḡlayıcı esirgeyici ve ḡoḡ baḡıḡlayıcı</p> <p>ögmek Taḥrînuḡdur 'âlemler issi ulu baḡḡıḡ baḡıḡlayıcı esirgeyici pâdiḡâh<ı> gününiḡ kıyâmet saḡa ṡaparuz daḡı <senden> yardıḡ isterüz ṡoḡru yol göster bize ṡoḡru yolu yolu anlarıḡ eylûk eyledüḡ anlarıḡ üzerine ḡakınılmıḡlar degüldür anlaruḡ üzerine daḡı azmıḡlar degüldür</p>	<p>Topkapı</p>

Tablo 3. Fatıha sûresi benzer olan satır arası Kur'an tercümelere

Fatıha sûresindeki sözvarlıḡının benzerliḡi bakımından deḡerlendirdiḡimizde yazmalar arasında eḡdeḡerlikler bakımından az da olsa bazı farklılıkların olduḡu açıkḡa görülmektedir. *Tablo 2'*de 1. gruptaki Bursa Nüshası ile *Tablo 3'teki* Topkapı Nüshası söz diziliḡi bakımından grubundaki diḡer tercümelere eḡleḡirken 1. gupta Bursa Nüshası (**dîn günü**) ve 2. grupta Topkapı Nüshası'nın (**esirgeyici, yardıḡ**) gruptaki diḡer tercümelere farklı olduḡu görülmektedir.

Tablo 4 ve *Tablo 5'te* 1. grup ve 2. gruptaki EAT KT'nde Hicr sûresinin 3. âyeti karḡılaḡtırılmıḡtır.

1. Grup

	Âyet	Nüsha
Hicr/3	terk eyle anları yesünler dağı dirlik eylesünler dağı meşğül olsunlar sanularna pes özin fikrinden sonra bileler	MK Yzb 50
	ço anları <i>terk eyle</i> yiyeler dağı dirlik eyleyeler dağı meşğül eyler anları <i>ya'nî gâfil eyler</i> anları şagınç özün fikir sonra bileler	MK Yzb 502
	ço anları <i>terk eyle</i> yeyeler dağı dirlik eyleyeler dağı meşğül eyler anları <i>ya'nî gâfil eyler</i> anları şagınç özün ¹¹ fikir sonra bileler	Kayseri No. 26786

Tablo 4. Hicr sûresinin 3. ayeti birebir aynı olan 1. grup satır arası Türkçe Kur'an tercümeleri

2. Grup

	Âyet	Nüsha
Hicr/3	ko anları yiyeler dakı göneneler dakı meşgul eyleye anları şagınç sonra bileler	TİEM 40
	ço anları yeyeler dağı göneneler dağı meşğül eyleye anları şagınç sonra bileler	Bursa Nüshası
	ço anları, yiyeler dağı göneneler dağı meşğül eyleye mi anları şagınç sonra bileler	Önder Nüshası
	ço anları yiyeler dağı göneneler dağı meşğül eyleye anları şagınç sonra bileler	Sivas EY84/176
	ço anları yiyeler dağı göneneler dağı meşğül eyleye anları şagınç sonra bileler	Berlin A. Fot 45

¹¹ "uzun fikir" şeklinde yanlış okunmuş.

ko anları yiyeler dağı göneler dağı meşgöl eyleye anları ümiz ummak bes sonra bileler	Topkapı Nüşhası
ko anları yeyeler dağı göneler dağı meşgöl eyleye anları şakınacak biz pes tiz bileler	AÜ EY1059

Tablo 5. Hicr sûresinin 3. ayeti benzer olan 2. grup satır arası Türkçe Kur'an tercümelere

Tablo 4'te görüldüğü üzere 1. grupta yer alan Kur'an tercümelere (MK Yz b 50, MK Yz b 502, Kayseri No.26786) ve Tablo 5'te karşılaştırılan 2. grup yazmalar (TİEM 40, Bursa Nüşhası, Önder Nüşhası, Sivas EY84/176, Berlin A. Fot 45) eşdeğerlikler bakımından birbiriyle örtüşmektedir. Bunun yanında, 1. grupta Topkapı ve AÜ EY1059 Kur'an tercümelere istinsah edilirken müstensihin şahsî tasarrufuna bağlı olarak yorumlu karşılıkların da tercümeğe eklendiği görülmektedir.

13. yy'da vuku bulan Moğol istilasından kaçan Türk toplulukları ilk önce Harezmi bölgesine yerleşmiş ve burada Oğuz ve Kıpçak Türkçelere temelinde yeni bir yazı dilini oluşturmuştur. Oğuzcanın müstakil bir yazı dili hâline gelmesinden önce bu yazı diliyle (Harezmi Türkçesi) pek çok Kur'an tercümesinin (Hekimoğlu, Özbekistan ve Meşhed KT'leri) yazıldığı bilinmektedir. Oğuzcanın müstakil bir yazı dili hâline gelmesi ancak Oğuz Türklerinin 13. yüzyılda büyük kitleler hâlinde Anadoluğa gelmesiyle mümkün olmuştur. Öyleki Oğuz Türkçesiyle yazıldığı bilinen ilk Kur'an tercümesinde (British Or. 9515)¹² Oğuzcanın henüz yazı dili olmaya başladığı döneme dair ilginç kullanımlar (dil özellikleri ve farklı imla bakımından) göze çarpmaktadır. Bu meyanda, EAT dönemi Kur'an tercümelereinin bir bölümünün Harezmi Türkçesiyle yazılmış bir ana/ara nüshadan kopyalandığı söylenebilir. Tablo 6 ve Tablo 7'de 1. ve 2. gruptaki EAT Kur'an tercümelere Nisâ sûresinin 3. âyeti bakımından Harezmi Türkçesi Kur'an tercümelereleriyle (Hek., Meş.1007, Özb.) karşılaştırılmıştır.

1. grup

	Âyet	Nüşha
Nisâ/3	dağı eger qorqarsañuz ki 'adl idemeyesiz yetim mâlı hakkında pes evlenünüz sizün gönlünüz diledügi 'avratlardan böyle ikisini dağı üçini dağı dördinci-y-le evleniñüz eger qorqarsañuz 'adl idemeyesiz pes biri yeter yağud mâlıñuzdan	MK Yzb 50

¹² Bkz. Ali Gül, *British Library OR 9515'teki Türkçe Kur'an Tercümesi (Giriş- Metin-Notlar-Dizin)*. AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, TDE (Eski Türk Dili) Anabilim Dalı. Doktora Tezi, Ankara 2014.

	câriye olsa yazuk degül	
	eger qorqsañuz ki 'adl idemeyesiz yetimler haqqında pes evlenüñüz sizüñ gönlüñüz istedügi 'avratlardan birini yâ iki yâ üç yâ dört pes eger qorqsañuz ki 'adl idemeyesiz pes bir yiter yâ sizüñ mālñuzdan câriye olsa yazuk yoqdur	MK Yzb 502
	eger qorqsañuz ki 'adl edemeyesiz yetimler haqqında pes evlenüñüz sizüñ göñlüñüz istedügi 'avratlardan birini yâ iki yâ üç yâ dört pes eger qorqsañuz ki 'adl edemeyesiz [pes bir yeter] yâ sizüñ mālñuzdan câriye olsa yazuk yoqdur ol azıdur	Kayseri No. 26786
	eger qorqarsañuz ki 'adl edebilmeyesiz yetimler haqqında pes evleniñüz sizüñ yüregüñüz istegen 'avratlardan bir ya iki ya üç ya dört pes eger qorqarsañuz ki 'adl edebilmeyesiz pes bir yetiñür sizüñ mālñuzdan kırnaq olsa yazuğı yoqdur ol azıdur	Bursa Nüşası
	Eger qorqsañuz ki 'adl idebilmeyesiz yetimler haqqında, pes evlenüñüz sizüñ yüregüñüz istegen 'avratlardan birin yâ iki yâ üç yâ dört. Pes eger qorqsañuz ki 'adl idebilmeyesiz pes bir yitiñür. Yâ sizüñ mālñuzdan kırnaq olsa yazuk yoqdur. Ol azıdur 'âyiletlerüñüz.	Önder Nüşası

Tablo 6. Nisa sûresi 3. ayetin EAT ve Harezmi Türkçesi KT'yle karşılaştırılması

2. Grup

	Âyet	Nüşa
Nisâ/3	tağı eger qorqsañız kim 'adl kılu bilmeseniz öksüzler içinde nikâh kılıñ anı kim helâl bolsı sizge tişilerdin ikin ikin tağı üçün üçün tağı törtin törtin eger qorqsañız kim 'adl kılu bilmeseniz birni yâ ol nirse kim erklendi sağ eligleriñiz ol yaqınraq kim küç kılmasañız	Hek.
	tağı eger qorqsañız kim 'adl kılubilmeseniz öksüzler içinde nikâh kılıñ anı kim helâl boldı sizge tişilerdin ikkin ikkin tağı üçün üçün tağı törtün törtün tağı eger qorqsañız kim 'adl kılubilmeseniz birni yâ ol nirse kim erklendi sağ eligleriñiz ol yaqınraq kim küç	Meş.1007

	kılmasañız	
	taķı eger orķsañız kim ‘adl kılmasañız kszler iinde nikh kılıñ anı kim ell boldı sizge tişilerdin ikin ikin taķı un un taķı trdin trdin taķı eger orķsañız kim ‘adl kılmasañız birni y ol nerse kim erklendi sağ eligleriniz ol yaķınraķ kim ku kılmasañız	zb.2008
	daķı eger korkasız kim adl eylemeyesiz yetimlere iftlenn anı kim all oldu size avratlardan ikin ikin daķı un un daķı drdin drdin ya‘n nite kim yetimlere vel olmakdan sakındunuz, zınadan dağı <i>sakınun</i> ; avrat alun pes eger korkasız kim adl eyleyimeyesiz bir y ol kim mlik oldu sağ ellernz Őol ya‘n bir y <i>karavaş</i> yaķınırakdur kim zulm eylemeyesiz	TEM40
	daķı eger orķasız kim ‘adl eylemeyesiz yetimlere iftlenn anı kim ell oldu size ‘avratlardan ikin ikin un un daķı drdin drdin pes eger orķasız kim ‘adl eylemeyesiz bir ya ol-kim mlik oldu sağ ellernz Őol ya‘n bir aravaş yaķınırakdur kim zlm eylemeyesiz	Sivas EY84/176
	dağı eger orķasız kim ‘adl eylemeyesiz yetimlere, iftlenn anı kim ell oldu size ‘avratlardan ikin ikin dağı un un dağı drdin drdin ya‘n nite kim yetimlere vel olmakdan Őakındunuz zınadan dağı Őakınun ‘avrat anun. pes eger orķasız kim ‘adl eyleyimeyesiz bir ol kim mlik oldu sağ ellernz. Őol ya‘n bir y <i>karavaş</i> yaķınırakdur kim zlm eylemeyesiz.	Berlin A. Fot 45
	dağı eger orķasız ‘adl eylemeyesiz yetimleri pes iftlenn ell oldu size ‘avratlardan ikin ikin dağı un un dağı drdin drdin pes eger orķasız ‘adl eylemeyesiz birin birin y mlik oldu sağ ellernz Őol yaķınırakdur zlm eylemeyesiz	Topkapı Nshası
	dağı eger orķasız kim ‘adl eylemeye yetimlere iinde iftlenn anı kim all oldu sizn-n ‘avratlardan kin kin dağı un un ve drdin drdin pes eger orķasız ill zlm eylemeyesiz pes bir y ol kim mlik oldu sağ ellernz Őol yaķınırakdur kim zlm eylemeyesiz	A EY1059

Tablo 7. Nisa sresi 3. ayetin EAT ve Harezmi Trkesi KT'yle karşılaştıırılması

Tablo 6 ve Tablo 7'de karşılaştırılan Kur'an tercümeleeri Tablo 8'de sözvarlığı bakımından karşılaştırılmıştır:

Harezmi Türkçesi KT (Hek., Özb., Meş.1007)	Eski Oğuz Türkçesi (EAT) KT	
	1. Grup Tercümeleer	2. Grup Tercümeleer
<i>helâl ol-</i>	<p><i>gönlün iste-</i></p> <p>MK Yzb 502, Kayseri No. 26786, Önder Nüşhası</p> <p><i>gönlün dile-</i></p> <p>(MK Yzb 50)</p> <p><i>yüregün iste-</i></p> <p>Bursa Nüşhası</p>	<p><i>helâl ol-</i></p> <p>TİEM 40</p> <p>Sivas EY84/176</p> <p>Berlin A. Fot 45</p> <p>Topkapı Nüşhası</p> <p>AÜ EY1059</p>
<i>sağ elig</i>	<p><i>cāriye</i></p> <p>MK Yzb 50, MK Yzb 502, Kayseri No. 26786</p> <p><i>ķarnaķ</i></p> <p>Bursa Nüşhası</p> <p>Önder Nüşhası</p>	<p><i>mālik oldı sağ ellerüñüz</i></p> <p>TİEM 40</p> <p>Sivas EY84/176</p> <p>Topkapı Nüşhası</p> <p>AÜ EY1059</p> <p><i>mālik oldı sağ ellerüñüz ya'nı bir ķaravaş</i></p> <p>Berlin A. Fot 45</p>
<i>nikāh eyle-</i>	<p><i>evlen-</i></p> <p>MK Yzb 50, MK Yzb 502, Kayseri No. 26786, Önder Nüşhası, Bursa Nüşhası</p>	<p><i>çiftlen-</i></p> <p>TİEM 40</p> <p>Sivas EY84/176</p>

		Berlin A. Fot 45 Topkapı Nüshası AÜ EY1059
<i>öksüz</i>	<i>yetim</i> MK Yzb 50, MK Yzb 502, Kayseri No. 26786, Önder Nüshası, Bursa Nüshası	<i>yetim</i> TİEM 40 Sivas EY84/176 Berlin A. Fot 45 Topkapı Nüshası AÜ EY1059

Tablo 8. Batı Türkçesi Kur'an tercümelelerinin Doğu Türkçesi Kur'an tercümeleleriyle eşdeğerlikler bakımından karşılaştırılması (Nisa sûresi/3)

Tablo 8'e göre, 2. gruptaki EAT Kur'an tercümeleleri (TİEM40, Sivas EY84/176, Berlin A. Fot 45, Topkapı Nüshası, AÜ EY1059) sözvarlığı bakımından Harezmi Türkçesiyle yazılmış Kur'an tercümeleleriyle örtüşürken, Bursa Nüshası ve Önder Nüshaları örtüşmemektedir. Bu konuya Şimşek tarafından yapılan tasnif denemesinde değinilerek bu iki nüsha ayrı bir grupta sınıflandırılmıştır.¹³

Sonuç

Anadolu sahasında tercüme ya da istinsah edilmiş olan satır altı Kur'an tercümeleleri Oğuz Türkçesiyle yazılmış olan bir ana nüshadan kopya edilen ara nüshalardan kopyalanmıştır. Bugün için elimizde ana nüsha mevcut olmadığı için mevcut EAT Kur'an tercümelelerinden hareketle ara nüshaların tespitine dair bazı fikirler yürütülebilmektedir. Sözgelimi, müstakil Kur'an yazmaları bilimsel çalışmalara konu edildikçe ve dilbilimsel yeni araştırma metotları yardımıyla incelendiğinde daha sağlıklı tasnif denemelerinin yapılabileceği kuşkusuzdur. Yukarıda ilk defa tanıtılan ve nüsha tavsifi yapılan Mil Yz B 50 ve AÜ EY1059 numaralı Türkçe Kur'an tercümeleleri EAT döneminde kaleme alınan diğer tercümelelerle karşılaştırılmış, sözvarlığı bakımından 1. grupta yer alan (MK Yzb 502, Kayseri No.26786) Kur'an tercümeleleriyle benzerlik gösterdiği görülmüştür. Ayrıca, sözvarlığı bakımından 1. ve 2. grupta gösterilen Kur'an tercümeleleri Doğu Türkçesiyle yazılmış Hek., Meş.1007, Özb. KT ile de karşılaştırılmış ve sonuç olarak 2. grupta yer alan (TİEM40, Sivas EY84/176, Berlin A. Fot 45, Topkapı Nüshası, AÜ EY1059) Kur'an tercümelelerinin sözvarlığının Harezmi Türkçesiyle örtüştüğü görülürken, 1. ve 2. gruptaki EAT Kur'an tercümeleleriyle

¹³ Yaşar Şimşek, "Satırarası Türkçe Kur'an Tercümelelerinin Birbiri İle İlgisi ve Tasnifi Üzerine" Bahar 2019.

sözvarlığı (*Fatiha sûresi, Hicr/3 ve Nisa/3 âyetleri*) bakımından uyuşan Bursa Nüshası ile 2. grupta yer alan Önder Nüshası'nın sözvarlığı bakımından Harezmi Türkçesiyle örtüşmediği görülmüştür.¹⁴ Bu durum, 2. grupta yer alan tercüme Harezmi Türkçesiyle yazılmış bir ara tercümeden kopyalandığını gösterirken, Bursa ve Önder nüshalarının üçüncü bir ara nüshadan kopyalanmış olabileceğini düşündürmektedir.

Bu çalışmanın sınırları içerisinde iki yeni EAT Kur'an tercümesi (*AÜ EY1059 ve MK Yzb 50*) tanıtarak bu yazmaların EAT 1. gruptaki diğer nüshalarla olan benzerliği ortaya konulmuştur.

Kısaltmalar

AÜ EY1059	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi No. EY1059
Berlin A. Fot45	Almanya/Berlin Kütüphanesi A. Fot 45
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
Hek.	Süleymaniye Kütüphanesi/Hekimoğlu Ali Paşa Camisi No.2
Kayseri No. 26786	Kayseri Raşit Efendi Yazma Eserler Kütüphanesi No.26786
KT	Kur'an Tercüme
Man.	Manisa İl Halk Kütüphanesi No. 931

¹⁴ Elbette, sadece birkaç âyeti karşılaştırarak bu gibi kesin yargılara varmak bilimsel ölçütler açısından doğru değildir. Ancak daha evvel tarafımızdan yapılan bir çalışmada (Bkz. Akpınar, 2020) Kur'an'da yer alan 50 Arapça kök ve türevi eşdeğerlikler bakımından sıklığı esas alınarak karşılaştırılmış ve sonuç olarak Özbekistan KT ve Harezmi Türkçesi KT'nin sözvarlığı bakımından birbiriyle örtüştüğü görülmüştür. Aynı zamanda, satır altı Kur'an tercüme sözvarlığı bakımından karşılaştırıldığında birebir Türkçe ya da Arapça ve Farsça eşdeğerlerin yanısıra yorumlu (tefsir) eşdeğerlerin de birbiriyle örtüştüğü görülmüştür. Bu örtüşme sıklık frekansı bakımından hatırı sayılır oradadır. Bu makalenin sınırları içerisinde tamamına değinmek elbette mümkün değildir. Ancak bu mevzuyu başka bir makaleye tehir ederek bahsedilen örtüşmeye dair burada sadece birkaç örnekle iktifa edeceğiz. Satır altı Kur'an tercümeindeki sözvarlığının benzerliğine dair fikir yürütürken konu edilen Batı ve Doğu Türkçesi Kur'an tercüme bir bütün hâlinde düşünülmesi ve karşılaştırmalar da konunun merkezine Kur'an-ı Kerim yerleştirilerek yapılmalıdır. Unutulmamalı ki Türkçeye tercüme edilen Kur'an tercümeinde, tercüme yönteminin farklılığını belirleyen en önemli unsurlardan biri hazırlanacak tercümenin hangi amaçla ve nerede kullanılacağıdır. Eğer her kesimden kimsenin anlayacağı bir tercüme yapılacaksa elbette mütercim/müstensihin göz önüne alması gereken şey eserin yazıldığı muhitte yaşayan çeşitli Türk boylarına hitap edecek bir tercüme gerçekleştirmektir. Bu amaçla bazı teknik terimlere verilen karşılıkların genellikle ikili şekillerde verilmesi icap edecektir: *bulğak / sınağ* (Ryl.KT, 8/39), *tarlık / yazuk* (TİEM40 KT, 48/17), *yazıklı ol- / yaman ol-* (Man.KT, 2/283); *belâ ya'ni Tengriğa küfr ketürmek* (Özb.KT, 2/217), *belâ ya'ni Tangrıka küfr ketürmek* (Hek.KT, 2/217). Eğer tercüme medrese gibi Kur'an ilimlerinin okutulduğu bir muhit için hazırlanacaksa o zaman da tefsir-tercüme metoduna müracaat edilecektir: *özündin bitgen* (Hek.KT, 2/42), *özündin bitigen* (Özb.KT, 2/42); *dindin çıkp uruşmak* (Hek.KT, 33/14), *şeri'etde bulunmaz işler* (TİEM40 KT, 5/79).

Meş.1007	İran/Meşhed Asitan-ı Kuds-ı Razavî Kütüphanesi No. 1007
MK Yzb 487	Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümü No. 487
MK Yzb 50	Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümü No. 50
MK Yzb 502	Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümü No. 502
Önder Nüshası	Fahrettin Önder Şahsî Kütüphanesi
Özb.	Özbekistan Kur'an Tercümesi No. 2008
Ryl.	Rylands Kur'an Tercümesi No. 25-38
Sivas EY84/176	Sivas Etnoğrafya Müzesi Kütüphanesi No. EY84/176
TİEM40	Türk İslam Eserleri Müzesi No. 40
TİEM40	Türk İslam Eserleri Müzesi No. 40
TİEM73	Türk İslam Eserleri Müzesi No. 73
Topkapı	Topkapı Sarayı Kütüphanesi No. 252

Kaynakça

- AKAR, Ali. *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [53b-105b]*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Akpınar, Ahmet. "Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Bilinmeyen Satır Arası Türkçe Kur'an Tercümesi". *Journal of Turkish Studies*, 10/73-96, 2015.
- Akpınar, Ahmet. *Türkçe Kur'an Tercümelerindeki Dinî Eşdeğerlerin Semantik Açısından İncelenmesi (XI-XV. Yüzyıllar Arası)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yazma Eserler. *Kur'an-ı Kerim ve Tercemesi* (No. EY1059). Erişim 29 Ekim 2021. <http://www.divinity.ankara.edu.tr/yazma-eserler/>
- Ata, Aysu, *Karahanlı Türkçesi: Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Ryland Nüshası), Giriş-Metin-Notlar+Dizin*. Ankara: TDK Yayınları, 2004.
- Ayhan, Vefa. *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Gramer-Metin-Sözlük) [245b-320a]*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Erdoğan, Abdülkadir. "Kur'an Tercemelerinin Dil bakımından Değerleri". *Vakıflar Dergisi*, 1/47-51, 1938.
- Ersoy, Gülser. *İran Asitan-ı Kuds-i Razavî Kütüphanesi 1007 Numaralı Satır Altı Kur'an Çevirisi: I-X. Cüzler (İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin)*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tezli Yüksek Lisans, 2017.
- Gül, Ali. *British Library OR 9515'teki Türkçe Kur'an Tercümesi (Giriş- Metin-Notlar-Dizin)*, Ankara: AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- İnan, Abdülkadir. "Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar", *Makaleler ve İncelemeler*, 141-155, Ankara: TTK Yayınları, 1960.
- İnan, Abdülkadir. *Kur'an-ı Kerimin Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme*. Ankara: DİB Yayınları, 1961.
- Karabacak, Esra. *An Inter-Linear Translation Of The Qur'an Into Old Anatolian Turkish*. Part III: Facsimile of the MS Manisa İl Halk Library No. 931 Section One: 1a-224a. ABD: Harvard University The Department Of Near Eastern Languages and Civilizations, 1994.
- Küçük, Murat. *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları, 2014.
- Muhammed Bin Hamza (1976). *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi*. düz. Ahmet Topaloğlu. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, I (I-II), 1976.
- Muhammed Hamidullah. "Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Yazma Tercümeleleri". İstanbul: *Türkiyat Mecmuası*, XIV/ 65-80, 1964.
- Muhammed Hamidullah ve Yaşaroğlu, Macit. *Kur'an Tarihi: Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Bibliyografyası*. çev. M. Sait Mutlu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Sağol, Güliden. *Harezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi. Giriş-Metin-Sözlük*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, I(I-II), 1993.
- Sağol, Güliden. "Kur'an'ın Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Üzerine Yapılan Çalışmalar". *Marmara Üniversitesi, Türklük Araştırmaları Dergisi*, 8/379-396, 1997.
- Şimşek, Yaşar. *Eski Anadolu Türkçesi Satırları Arası Kur'an Tercümesi (Topkapı Nüshası, Giriş - Metin - Notlar - Dizin)*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Şimşek, Yaşar. *Harezm Türkçesi Kur'an Tercümesi (Meşhed Nüshası -293 No.-)*. Giriş, Metin, Dizin. Ankara: Akçağ Yayınları, I (I-II), 2019.
- Şimşek, Yaşar. "Satırları Arası Türkçe Kur'an Tercümelerinin Birbiri İle İlgisi ve Tasnifi Üzerine". *Gazi Türkiyat*. 24/47-65, Bahar 2019.
- Togan, Zeki Velidi. *Kur'an ve Türkler*. İstanbul: Kapı Yayınları, 1971.
- Toker, Mustafa. *Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım Örnekleri)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, I(I-II), 2011.
- Tuna, Cem. *Berlin El Yazmaları Kütüphanesi'ndeki Eski Anadolu Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Üşenmez, Emek. *Türkçe İlk Kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası. Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizini-Tıpkıbasım*. İstanbul: Akademik Kitaplar, 2013.

- Işıkcın Yılmaz, Buket. *Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'ndeki Satır Arası Kur'an Tercümesi 1a - 216b (Giriş - Metin - Sözlük - Tıpkıbasım)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- YEK, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim ve Tercemesi (06 Mil Yz b 50-1-2)*. Erişim 29 Kasım 2021. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/kuran-i-kerim-ve-tercemesi/2790>
- Yılmaz, Hikmet. *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [1b-53a]*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.

Resim 2 Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi No.1059 Nolu Yazma Nüsha (1b-2a)

Resim 3. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi No.1059 Nolu Yazma Nüsha (2b-3a)

Resim 4. Milli Kütüphane Mil Yz B 50 Nolu Yazma Nüsha (1b-2a)

Resim 5. Milli Kütüphane Mil Yz B 50 Nolu Yazma Nüsha (1b-2a)